

Realizacja konstytucyjnej zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych w wybranych przepisach prawa polskiego

The implementation of the constitutional principle of equal rights for churches and other religious organisations in selected provisions of Polish law

ANETA M. ABRAMOWICZ*

 <https://orcid.org/0000-0002-1601-6969>

Streszczenie: Zasada równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych została wyrażona w art. 25 ust. 1 Konstytucji RP. Stanowi gwarancję poszanowania wolności sumienia i religii wszystkich ludzi, równych w swojej godności. Wolność ta może być realizowana również w ramach związku wyznaniowego. Jednak realizacja tej zasady w polskim systemie prawnym wywołuje wątpliwości. Celem podjętych rozważań jest omówienie realizacji konstytucyjnej zasady równouprawnienia związków wyznaniowych w wybranych przepisach prawnych, co pozwoli na weryfikację tezy, że nie we wszystkich dziedzinach ta konstytucyjna zasada znajduje właściwą realizację. Konstytucyjna zasada równouprawnienia związków wyznaniowych jest nakazem, standardem prawnym, któremu polski prawodawca stara się sprostać. Jednak mimo obowiązywania jej w polskim systemie prawnym już od ponad 30 lat, nadal można znaleźć przypadki jej nieprzestrzegania, co zasługuje na krytykę. Za niedopuszczalne trzeba uznać w szczególności różnicowanie sytuacji prawnej związków wyznaniowych wyłącznie w oparciu o formę uregulowania ich sytuacji prawnej.

Słowa kluczowe: zasada równouprawnienia; Konstytucja RP; związek wyznaniowy; godność człowieka; lekcje religii; małżeństwo; wyznaniowa forma zawarcia małżeństwa cywilnego; ulga podatkowa

Abstract: The principle of equal rights for churches and other religious organisations is set out in Article 25, Section 1, of the Constitution of the Republic of Poland. It guarantees respect for every person's freedom of conscience and religion, grounded in the equal dignity of all people. This freedom may also be exercised within a religious organisation. However, the implementation of this principle in the Polish legal system has generated some controversy. This paper aims to examine the implementation of the constitutional principle of equal rights for religious organisations within selected legal regulations. In doing so, it tests the hypothesis that this constitutional principle is not always properly upheld. The principle functions as a legal standard that the Polish legislator strives to observe. However, despite having been in force in the Polish legal system for over 30 years, violations of this principle can still be observed, a fact that deserves criticism. In particular, it is unacceptable to differentiate the status of religious organisations solely on the basis of the form of its regulation.

Key words: principle of equal rights; Constitution of the Republic of Poland; religious organisation; human dignity; religious education; marriage; religious form of civil marriage contraction; tax relief

Wstęp

Zmiany ustrojowe zainicjowane w Polsce w 1989 r. doprowadziły do uchwalenia nowej Konstytucji, która na nowo uregulowała zasady relacji państwo–Kościół, uwzględniając zasadę równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych¹. Projekt przepisu

* Dr, Katedra Prawa Wyznaniowego, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin, e-mail: aneta.abramowicz@kul.pl

¹ Zasada ta została wprowadzona już w polskim systemie prawnym w art. 114 Konstytucji z dnia 17 marca 1921 r., Dz. U. poz. 267: „Wyznanie rzymskokatolickie będące religią przeważającej większości narodu, zajmuje w państwie naczelnie stanowisko wśród równouprawnionych wyznań. Kościół rzymskokatolicki rządzi się własnymi prawami. Stosunek Państwa do Kościoła będzie określony na podstawie układu ze Stolicą Apostolską, który podlega ratyfikacji przez Sejm”. Przepis ten został utrzymany w mocy przez Konstytucję z dnia 23 kwietnia 1935 r., Dz. U. poz. 227

dotyczącego tego zagadnienia był przedmiotem prac Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego, które nadało obecny kształt obowiązującemu art. 25 ust. 1 Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.²: „Kościoły i inne związki wyznaniowe są równouprawnione”³. Omawiana zasada została wyrażona jako pierwsza we wskazanym artykule obok pozostałych czterech zasad kształtujących relacje pomiędzy państwem a związkami wyznaniowymi i ma istotny wpływ na ich znaczenie. Trzeba podkreślić, że równouprawnienie kościołów i innych związków wyznaniowych stanowi gwarancję poszanowania wolności sumienia i religii każdego człowieka, który ma prawo realizować tę wolność w ramach związku wyznaniowego, do którego przynależy. To zaś jest potwierdzeniem poszanowania godności człowieka. Jednak realizacja zasady równouprawnienia związków wyznaniowych w polskim systemie prawnym nie jest wolna od kontrowersji, a nawet zarzutów o jej naruszanie w zakresie poszczególnych rozwiązań prawnych, które określają sytuację prawną tych podmiotów, odnosząc się w szczególności do odmienności form uregulowania ich sytuacji prawnej. Niejednokrotnie przepisy prawne stanowiące podstawę funkcjonowania związków wyznaniowych różnią się między sobą. Należy rozważyć, czy wprowadzone różnicowanie sytuacji prawnej poszczególnych związków wyznaniowych nie stanowi naruszenia zasady równouprawnienia tych podmiotów. To zaś pozwoli na weryfikację tezy, zgodnie z którą konstytucyjna zasada równouprawnienia związków wyznaniowych nie zawsze jest właściwie realizowana w obowiązujących przepisach prawnych⁴.

1. Interpretacja zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych

Obowiązująca dzisiaj zasada równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych ma swoje źródło w równości wszystkich ludzi, o której mowa w art. 32 Konstytucji RP⁵. Widoczna jest tu ścisła korelacja zasady równouprawnienia z wartością

(Misztal 2003, 96–97; Pietrzak 2003, 108–111; Sawicki 1947, 112; Koredczuk 2017, 117; Krasowski 1988, 106–234; Krasowski 1994, 251; Bała 2010, 195–196; Winiarczyk-Kossakowska 2023, 34–36). Warto zaznaczyć, że Konstytucja z dnia 22 lipca 1952 r., Dz. U. z 1976 r. poz. 36, z późn. zm., pominęła tę zasadę, poprzestając na określeniu w art. 67 zasady równych praw obywateli m.in. ze względu na wyznanie oraz w art. 69 na zagwarantowaniu wszystkim obywatelom bez względu na wyznanie lub światopogląd równych praw we wszystkich dziedzinach życia politycznego, państwowego, gospodarczego, społecznego i kulturalnego (Bała 2010, 207–208; Szymanek 2006, 118–120; Olszówka 2016, 59–67; Matwiejuk 2005, 135).

² Dz. U. poz. 483, z późn. zm.

³ Ostateczne brzmienie tego przepisu było konsekwencją przyjętej 21 marca 1997 r., większością dwóch trzecich głosów, poprawki nr 57 zgłoszonej przez posła T.J. Zielińskiego (Borecki 2008a, 341 i 352–353; Bożyk 2004, 98; Abramowicz 2018, 142). Warto zaznaczyć, że wielokrotnie w czasie prac nad projektem przepisów określających relacje państwo–Kościół w obowiązującej Konstytucji znaczenie tej zasady było wyjaśniane przez przedstawiciela Episkopatu Polski, który podkreślał, że nie należy jej pojmować według założeń prymitywnego egalitaryzmu i nie może ona prowadzić do zredukowania uprawnień przysługujących związkom wyznaniowym do tych, które przysługują podmiotowi najslabszemu (Sobczyk 2004b, 878 i 881; Borecki 2008a, 244, 313, 325). Zasada ta podczas komisyjnych dyskusji nie wywoływała krytycznych uwag co do sposobu jej wyrażenia (Bożyk 2004, 97). Należy jednak zaznaczyć, że unormowanie zasady równouprawnienia związków wyznaniowych w obowiązującej Konstytucji RP było efektem postulatów wysuwanych nie tylko przez Kościół Katolicki, ale również inne wspólnoty chrześcijańskie biorące udział w pracach nad projektem Konstytucji (Borecki 2008a, 246, 260, 281, 297; Abramowicz 2018, 135–142).

⁴ Opracowanie uwzględnia stan prawny na dzień 15 stycznia 2025 r.

⁵ Krukowski 1999, 58; Sitarz 2015, 151; Szymanek 2006a, 7; Sobczyk 2013, 115–121; Abramowicz 2018, 143–144.

konstytucyjną o charakterze fundamentalnym, czyli godnością osoby ludzkiej, gwarantowaną w art. 30 Konstytucji RP⁶. Równość samych wyznawców w zakresie korzystania z uprawnień wypływających z wolności sumienia i religii stanowi zatem uzasadnienie omawianej zasady⁷. Zasada ta jest charakterystyczną cechą demokratycznych państw świeckich⁸. Gwarantuje poszanowanie różnorodności wyznaniowej i światopoglądowej społeczeństwa oraz równości poszczególnych ludzi, której podstawę stanowi godność ludzka⁹. Takie stanowisko zostało wyrażone w wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 2 grudnia 2009 r., U 10/07¹⁰, a następnie w wyroku TK z dnia 8 czerwca 2011 r., K 3/09¹¹, gdzie podkreślono, że podstawą aksjologiczną równouprawnienia instytucjonalnego jest jednakowa godność wyznających wszystkie religie w demokratycznym społeczeństwie pluralistycznym. Ponadto w wyroku TK z dnia 14 grudnia 2009 r., K 55/07¹² wskazano, że założeniem równouprawnienia związków wyznaniowych jest zagwarantowanie indywidualnej godności każdego człowieka oraz wolności sumienia i wyznania w sposób pełny i równy¹³. W konsekwencji tak rozumiana zasada równouprawnienia związków wyznaniowych wyklucza nadanie jednemu związkowi wyznaniowemu pozycji uprzywilejowanej, pozycji kościoła państwowego¹⁴. Zgodnie z orzeczeniem TK z dnia 2 grudnia 2009 r. na płaszczyźnie ustrojowej wiązałoby się to z nadaniem państwu charakteru wyznaniowego, a w konsekwencji godziłoby w prawo do równej realizacji wolności religijnej przez poszczególne osoby przynależne do różnych związków wyznaniowych. Ponadto godziłoby to w zasadę bezstronności, ponieważ organy władzy publicznej nie mogą narzucać jakiegokolwiek religii, filozofii czy światopoglądu, i mogłoby prowadzić do dyskryminowania poszczególnych osób z powodu uzewnętrzniania przez nie swoich poglądów, w tym religijnych, w życiu publicznym¹⁵.

Wyjaśniane już wielokrotnie kwestie dotyczące interpretacji zasady równości z art. 32 Konstytucji RP zostały usystematyzowane w wyroku TK z dnia 2 kwietnia 2003 r., K 13/02¹⁶, gdzie zwrócono uwagę szczególnie na zasadę równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych jako jej konkretyzację¹⁷. Jak wskazano, „fakt, że zasada równouprawnienia Kościołów i związków wyznaniowych została wyrażona w art. 25 ust. 1 Konstytucji, koresponduje z ich szczególnym statusem konstytucyjnym. Regulacja konstytucyjna zawarta w art. 25 w sposób całościowy normuje sprawy związane

⁶ Szymanek 2004, 463–464.

⁷ Pietrzak 1997, 180.

⁸ Krukowski 1999, 58; Sobczyk 2004a, 21. Trzeba zauważyć, że formułowanie zasady równouprawnienia związków wyznaniowych w konstytucjach poszczególnych państw europejskich jest jednak rzadkością. Przykładem jest tu Konstytucja Słowenii. Częściej w ustawach zasadniczych państw europejskich określa się status prawny tych podmiotów jako równych czy jednakowych wobec prawa. Wiele konstytucji poprzestaje na sformułowaniu zakazu dyskryminacji ze względu na takie przesłanki, jak przekonania religijne, wyznanie czy religia (Krukowski 2008, 24–25; Szymanek 2000, 37; Borecki 2016, 102; Abramowicz 2016, 5–21).

⁹ Krukowski 2000a, 277; Stanisław 2010, 25.

¹⁰ OTK-A 2009, nr 11, poz. 163.

¹¹ OTK-A 2011, nr 5, poz. 39.

¹² OTK-A 2009, nr 11, poz. 167.

¹³ Abramowicz 2015b, 232–233.

¹⁴ Krukowski 1999, 61; Sobczyk 2013, 131–132; Tuleja 2023, 103–104.

¹⁵ Krukowski 2015, 104. Zob. też Borecki, Pietrzak 2010, 18–31; Zieliński 2025, 322–323; Zieliński 2024, 599.

¹⁶ OTK-A 2003, nr 4, poz. 28.

¹⁷ Sobczyk 2013, 114. Por. Borecki, Pietrzak 2003, 119–124. Zob. Dudek 2004, 202; Abramowicz 2018, 110–120.

z równouprawnieniem Kościołów i z tego względu nie zachodzi potrzeba odwoływania się w tym zakresie do art. 32 Konstytucji¹⁸. Zatem zasada równości powinna być traktowana jako *lex generalis* w stosunku do zasady równouprawnienia związków wyznaniowych¹⁹.

We wskazanym orzeczeniu TK stwierdzono, że badając zgodność danej normy z zasadą równości, należy odnaleźć podobieństwo określonych podmiotów oparte na wspólnej cesze istotnej, która uzasadnia równe traktowanie²⁰. Aby to ustalić, wymagane jest przeanalizowanie celu i treści badanej normy prawnej. W wyroku TK z dnia 14 grudnia 2009 r., K 55/07 powtórzono, że zasada równouprawnienia, podobnie jak ogólna zasada równości, zezwala w pewnych sytuacjach nawet na odmienne traktowanie podmiotów podobnych. Taka dyferencjacja jest możliwa, jeśli zostały spełnione trzy przesłanki. Pierwsza wymaga, aby wprowadzone różnicowanie było racjonalnie uzasadnione, przy czym uzasadnienie to musi pozostawać w ścisłym związku z celem i treścią przepisów je wprowadzających. Druga stawia następujące wymaganie: „waga interesu, któremu ma służyć różnicowanie podmiotów podobnych, musi pozostawać w odpowiedniej proporcji do wagi interesów, które zostają naruszone”. Trzecia zaś jest spełniona, jeśli odmienne traktowanie podmiotów podobnych znajduje uzasadnienie w wartościach, zasadach i normach chronionych konstytucyjnie. Zatem przepisy prawne mogą normować różnicowanie sytuacji prawnej związków wyznaniowych jedynie w oparciu o usprawiedliwione podstawy (kryteria), ponieważ – jak stwierdził TK – wszystkie podmioty charakteryzujące się w równym stopniu wskazaną cechą istotną powinny być traktowane równo, a odmiennie te, które nie posiadają wspólnej cechy istotnej²¹.

Zasada równouprawnienia związków wyznaniowych nie oznacza ekspektatywy uzyskania równości faktycznej. W wyroku TK z dnia 8 czerwca 2011 r., K 3/09 wskazano, że pomiędzy związkami wyznaniowymi mogą występować pewne odmienności powodowane zróżnicowaniem w szczególności w zakresie faktycznej liczby wyznawców czy ugruntowaniem poszczególnych związków wyznaniowych w dziejach państwa²². Zatem ustawodawca może różnicować sytuację prawną podmiotów faktycznie nierównych, aby zabezpieczyć ich pozycję prawną²³. Używać jednak należy tej samej miary w stosunku do podmiotów należących do tej samej grupy oraz posługiwać się tymi samymi kryteriami, dokonując oceny sytuacji tych podmiotów²⁴. Konsekwencją tak rozumianej zasady równouprawnienia związków wyznaniowych zgodnie z art. 19 ust. 2 ustawy z dnia

¹⁸ Pogląd ten został przez TK powtórzony w wyroku z dnia 14 grudnia 2009 r., K 55/07, OTK-A 2009, nr 11, poz. 167, a następnie w wyroku z dnia 8 czerwca 2011 r., K 3/09, OTK-A 2011, nr 5, poz. 39.

¹⁹ Bożyk 2004, 99–100; Stanisz 2023, 38.

²⁰ Sobczyk 2013, 127; Olszówka 2012, 255.

²¹ Tuleja 2023, 104; Abramowicz 2019a, 891.

²² Takie uzasadnienie dopuszczają także systemy prawne innych państw. Zgodnie z orzecnictwem austriackiego Sądu Konstytucyjnego dopuszcza się różnicowanie związków wyznaniowych wobec prawa pod warunkiem istnienia merytorycznego uzasadnienia, którego podstawę mogą stanowić szczególne cechy danego związku wyznaniowego. Natomiast szwajcarskie orzecznictwo traktuje o „poważnych względach merytorycznych”, do których zalicza się liczebne i historyczne znaczenie danego wyznania, a także realizowane przez nie zadania społeczne i charytatywne. W orzecnictwie niemieckim występuje wymóg szczególnej skuteczności określonego związku wyznaniowego, który ma niezwykle ważną pozycję w społeczeństwie i charakteryzuje się gwarancją trwałości (Garlicki 1999, 40).

²³ Szymanek 2009, 167. Zob. Bożyk 2004, 98–99; Sobczyk 2013, 122; Dudek 2004, 204–205.

²⁴ Szymanek 2004, 464.

17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania²⁵ jest uznanie jednakowej swobody wskazanych podmiotów przy realizacji funkcji religijnych, co znajduje swoje potwierdzenie w konstytucyjnej zasadzie autonomii i niezależności²⁶. Oznacza to, że związki wyznaniowe powinny mieć gwarancje korzystania z przyznanych im uprawnień. Nie oznacza to natomiast nakazu ubiegania się o takie uprawnienia czy też nakazu realizacji tych uprawnień²⁷.

2. Forma uregulowania sytuacji prawnej związków wyznaniowych

W polskim systemie prawnym jeden związek wyznaniowy funkcjonuje obecnie na podstawie umowy międzynarodowej – konkordat²⁸ – oraz ustawy²⁹, 14 związków wyznaniowych działa w oparciu o odnoszące się do nich ustawy indywidualne³⁰, a około 170 związków wyznaniowych funkcjonuje na podstawie wpisu do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych³¹; w tym ostatnim przypadku podstawę prawną stanowią przepisy u.g.w.s.w.³² Trzeba podkreślić, że sama różnorodność form uregulowania sytuacji prawnej związków wyznaniowych nie jest niezgodna z zasadą równouprawnienia³³.

W art. 9 ust. 2 pkt 3 u.g.w.s.w. za jedną z gwarancji wolności sumienia i wyznania uznaje się „równouprawnienie wszystkich kościołów i innych związków wyznaniowych

²⁵ Tekst jednolity: Dz. U. z 2023 r. poz. 265, dalej: u.g.w.s.w.

²⁶ Jest to: określanie własnej doktryny religijnej, realizowanie kultu, wykonywanie posług religijnych, rządzenie się w swoich sprawach prawem własnym, kształcenie i zatrudnianie osób duchownych (Stanisz 2011b, 77; Misztal 2000b, 219–223).

²⁷ Leszczyński 2011, 400.

²⁸ Konkordat z dnia 28 lipca 1993 r. między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, Dz. U. z 1998 r. poz. 318.

²⁹ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2019 r. poz. 1347, z późn. zm.

³⁰ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Starobrzędowego, nie posiadającego hierarchii duchownej, Dz. U. poz. 363; ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. poz. 240, z późn. zm.; ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Karaïmskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. poz. 241, z późn. zm.; ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2014 r. poz. 1726, z późn. zm.; ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2015 r. poz. 43, z późn. zm.; ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2015 r. poz. 483; ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2023 r. poz. 51; ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2022 r. poz. 2616; ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijań Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2015 r. poz. 169, z późn. zm.; ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Metodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2023 r. poz. 85; ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2023 r. poz. 47; ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2015 r. poz. 13; ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2023 r. poz. 8; ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. 2014 r. poz. 1798.

³¹ Rejestr kościołów i innych związków wyznaniowych, <https://www.gov.pl/attachment/143fb43a-0471-4c16-bb67-e-3ab0b2b232> [dostęp: 25.02.2025].

³² Stanisz 2023, 72–73. Zob. też Abramowicz 2018, 187–191.

³³ Zjawisko to określa się w doktrynie jako *multi-tiered structure of religious entities* (Garlicki 1999, 38; por. Borecki 2020, 1326–1327).

bez względu na formę uregulowania ich regulacji sytuacji prawnej”³⁴. Przepis ten był uważany za konsekwencję określonej w konstytucji zasady równości praw obywateli, bez względu na ich wyznanie. Takie stanowisko zajął TK w orzeczeniu z dnia 30 stycznia 1991 r., K 11/90³⁵, gdzie stwierdzono, że uregulowania ustawowe dotyczące Kościoła Katolickiego powinny być stosowane do pozostałych kościołów i związków wyznaniowych. Natomiast w wyroku TK z dnia 5 maja 1998 r., K 35/97³⁶ stwierdzono, że uprawnienia poszczególnych związków wyznaniowych uregulowane w ustawach określających ich sytuację prawną nie są unormowane w sposób wystarczający, dlatego powinno być to uzupełnione w drodze innych aktów prawnych, a z uwagi na zasadę równouprawnienia należy dokończyć tego w formie jednolitej regulacji³⁷.

Należy zatem uznać, że forma regulacji prawnej związków wyznaniowych jest niewystarczającą podstawą uzasadniającą dyferencjację tych podmiotów w zakresie przysługujących im uprawnień. Nie może stanowić cechy relewantnej, wystarczająco uzasadniającej różnicowanie sytuacji prawnej tych podmiotów. Za taką cechę powinny uchodzić odmienności poszczególnych związków wyznaniowych podkreślające ich różnorodność. W efekcie bez względu na formę uregulowania sytuacji prawnej, przysługujące im uprawnienia nie powinny być różnicowane³⁸. Zatem związki wyznaniowe działające w oparciu o wpis do rejestru powinny mieć zapewnioną możliwość korzystania z takich uprawnień, jakie przysługują wspólnotom religijnym działającym na podstawie ustaw indywidualnych³⁹.

Zgodnie z art. 25 ust. 5 Konstytucji RP uchwalenie ustawy, która określa relacje pomiędzy Rzeczpospolitą a danym związkiem wyznaniowym, musi być poprzedzone podpisaniem umowy pomiędzy przedstawicielami tego związku a Radą Ministrów. To samo dotyczy nowelizacji takiej ustawy⁴⁰. Zatem istotą trybu kontraktowego uregulowania sytuacji prawnej związków wyznaniowych z art. 25 ust. 4 i 5 Konstytucji RP jest zapewnienie równouprawnienia tych podmiotów⁴¹. Mogą z niego skorzystać także związki wyznaniowe wpisane do rejestru. Brak oparcia ich funkcjonowania na ustawie indywidualnej nie stanowi przeszkody co do wszczęcia procedury zawarcia umowy z Radą Ministrów, która stałaby się podstawą uchwalenia późniejszej ustawy wyznaniowej normującej stosunki tego związku wyznaniowego z Państwem⁴².

3. Prawo do organizowania lekcji religii w szkole publicznej

Zasada równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych znajduje odzwierciedlenie w przepisach dotyczących korzystania przez związki wyznaniowe z prawa do

³⁴ Stanisław 2011b, 7; Winiarczyk-Kossakowska 2023, 33.

³⁵ OTK 1991, poz. 2.

³⁶ OTK 1998, nr 3, poz. 32.

³⁷ Mączyński 1999, 71; Doktor-Bindas 2010, 182.

³⁸ Szymanek 2009, 169; Szymanek 2005, 21–22.

³⁹ Szymanek 2006b, 100–101; Pietrzak 1997, 181; Zieliński 2009b, 40–41.

⁴⁰ Pietrzak 1994, 17–18; Doktor-Bindas 2010, 187.

⁴¹ Szymanek 2007, 25.

⁴² Dudek 2004, 209–210.

prowadzenia lekcji religii w szkołach publicznych⁴³. Prawo to wynika wprost z art. 53 ust. 4 Konstytucji RP: „Religia kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej może być przedmiotem nauczania w szkole [...]”. Oznacza to, że wszystkie związki wyznaniowe mające uregulowaną sytuację prawną, bez względu na zastosowaną formę, mogą ubiegać się o korzystanie z tego uprawnienia. Chodzi tutaj zatem o związki wyznaniowe działające w oparciu o ustawy indywidualne, jak i o te wpisane do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych⁴⁴. Należy zauważyć również, że przepis konstytucyjny wymaga, aby nauczanie religii nie stanowiło przyczyny jakiegokolwiek dyskryminacji, gwarantując poszanowanie praw i wolności osób, które z tego nauczania nie korzystają⁴⁵. Prawo związków wyznaniowych do nauczania religii uszczegółowione jest przez art. 20 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania⁴⁶ oraz w przepisach ustaw o stosunku państwa do poszczególnych związków wyznaniowych⁴⁷. W stosunku do Kościoła Katolickiego⁴⁸ zostało ono określone również w art. 12 konkordatu⁴⁹. Nowością w odniesieniu do unormowań zawartych w ustawach indywidualnych jest tu wymóg organizowania lekcji religii w publicznych przedszkolach⁵⁰. Obecnie dotyczy to jednak wszystkich związków wyznaniowych na podstawie przepisów ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty⁵¹, które po wejściu w życie konkordatu zostały zmienione⁵². Dlatego postanowienie konkordatowe nie narusza zasady równouprawnienia związków wyznaniowych⁵³. Trzeba ponadto zauważyć, że gwarancje prawne zawarte w ustawach regulujących status prawny związków wyznaniowych są ze sobą zbieżne i nie występują w nich rozwiązania dyskryminujące⁵⁴. Jedynym ograniczeniem

⁴³ Zob. Pietrzak 1994, 17; Pietrzak 1997, 181; Szymanek 2007, 15; Szymanek 2006b, 98; Abramowicz 2018, 239–244.

⁴⁴ Mezglewski 2008, 159–160; Pietrzak 2010, 261. Warto zauważyć, że warunek uregulowania sytuacji prawnej jako kryterium umożliwiające realizację prawa prowadzenia lekcji religii w szkole publicznej przez związki wyznaniowe jest stosowany także w systemach prawnych innych państw. Przykładowo w Belgii to uprawnienie przysługuje jedynie sześciu uznanym przez państwo religiom (Torfs 2007, 40–41). Natomiast na Słowacji przysługuje ono Kościołowi Katolickiemu na mocy konkordatu oraz zarejestrowanym związkom wyznaniowym (Moravčíková 2007, 335). Z kolei na Litwie lekcje religii mogą być prowadzone przez związki wyznaniowe tradycyjne i uznane przez państwo (Kuznecoviene 2007, 222–223; Orzeszyna 2004, 5–21).

⁴⁵ Warchałowski 2008, 153.

⁴⁶ Krukowski 2005, 150.

⁴⁷ Zob. Krukowski 2005, 155–156; Krukowski, Warchałowski 2000, 167–168.

⁴⁸ Prawo do organizowania lekcji religii przez Kościół Katolicki zostało zagwarantowane na mocy przepisów konkordatowych w wielu systemach prawnych innych państw (Warchałowski 1998).

⁴⁹ Zob. Sobczyk 2014, 130–131; Krukowski 1994, 44–45; Krukowski 1999a, 22–23; Krukowski, Warchałowski 2000, 164–166; Kuglarz 2010, 557; Krukowski 1999, 136–137.

⁵⁰ Krukowski 1999, 137–138; Misztal 2000, 18; Górowska 2008, 28.

⁵¹ Dz. U. z 2024 r. poz. 750. Rozwiązanie to jako gwarancja dotycząca organizowania lekcji religii nie jest nowością, występuje w poszczególnych konkordatach, np. konkordat z Hiszpanią z 1979 r. i Włochami z 1984 r. (Warchałowski 2008, 153–154).

⁵² Górowska 2009, 274.

⁵³ Krukowski 1999b, 135; Krukowski 1999a, 22–23.

⁵⁴ Warto zauważyć, że w polskim systemie prawnym zasada równouprawnienia związków wyznaniowych odnośnie do organizowania lekcji religii w szkołach znajduje większe poszanowanie niż w przepisach prawnych niektórych innych państw europejskich. Przykładowo we Włoszech inne związki wyznaniowe niż Kościół Katolicki, które zawarły porozumienia z państwem, korzystają z uprawnienia do organizowania lekcji religii w szkole w sposób ograniczony. W Norwegii kościoły mniejszościowe, aby organizować lekcje religii w szkołach publicznych, muszą uzyskać status zarejestrowanych stowarzyszeń religijnych. W Portugalii wszystkie związki wyznaniowe oprócz Kościoła Katolickiego na prowadzenie lekcji religii w szkole publicznej ponadpodstawowej muszą uzyskać zezwolenie władz publicznych. Z kolei na Słowacji funkcjonują analogiczne do polskich rozwiązania prawne dotyczące nauczania religii w szkole (Mezglewski 2009, 162–169).

dotyczącym ubiegania się o skorzystanie z uprawnienia do organizowania lekcji religii w szkole publicznej jest wymóg posiadania uregulowanej sytuacji prawnej, co należy uznać za rozwiązanie słuszne⁵⁵.

Szczegółowe zasady organizowania nauki religii w publicznych szkołach i przedszkolach zostały określone w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach⁵⁶. Zostało ono wydane na podstawie art. 12 ust. 2 ustawy o systemie oświaty. Zgodnie z § 6 rozporządzenia kwalifikacje nauczycieli religii są określone przez władze zwierzchnie kościołów lub innych związków wyznaniowych (w tym Konferencję Episkopatu Polski) w porozumieniu z Ministrem Edukacji Narodowej⁵⁷. Wszystkie te porozumienia zawierają analogiczne postanowienia dotyczące kwalifikacji nauczycieli religii⁵⁸. W ich treści można jednak odnaleźć pewne odmienności, które wynikają z cech szczególnych, jakimi charakteryzują się poszczególne związki wyznaniowe. Nie można zatem mówić o dyskryminacji. Podobny wniosek można wysnuć odnośnie do kwestii programów nauczania religii jako przedmiotu szkolnego⁵⁹. Zgodnie z § 4 omawianego rozporządzenia wyłączną właściwość do formułowania programów i opracowywania podręczników do nauczania religii w szkołach publicznych posiadają związki wyznaniowe⁶⁰. Brak różnicowań dyskryminujących widoczny jest także w zakresie organizowania lekcji religii w szkołach publicznych i w punktach katechetycznych (grupach międzyszkolnych). W § 9 pkt 4 wskazanego rozporządzenia zagwarantowano, że w obydwu przypadkach uczniowie uczęszczający na te lekcje mają wpisaną ocenę z religii na świadectwo wydawane przez szkołę, do której uczęszczają, na podstawie odpowiednich zaświadczeń⁶¹.

Analizując natomiast zagadnienie minimalnych limitów zainteresowanych uczniów, które warunkują zorganizowanie nauczania religii w określony sposób, należy zauważyć, że § 2 powołanego wyżej rozporządzenia nie wprowadza cech różnicujących związki wyznaniowe, które chcą zorganizować lekcje religii w szkole. Te same limity odnoszą się

⁵⁵ Mezglewski 2009, 170–171.

⁵⁶ Dz. U. z 2020 r. poz. 983.

⁵⁷ Zob. Porozumienie pomiędzy Konferencją Episkopatu Polski a Ministrem Edukacji Narodowej z 2019 r. w sprawie kwalifikacji zawodowych wymaganych od nauczycieli religii, Dz. Urz. MEN poz. 21; porozumienie pomiędzy Polską Radą Ekumeniczną oraz MEN z dnia 24 kwietnia 2013 r. w sprawie kwalifikacji zawodowych wymaganych od nauczycieli religii kościołów zrzeszonych w Polskiej Radzie Ekumenicznej, Dz. Urz. MEN poz. 11; porozumienie pomiędzy Zarządem Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego oraz MEN z dnia 13 lutego 1995 r. w sprawie kwalifikacji zawodowych wymaganych od nauczycieli religii, Dz. Urz. MEN Nr 3, poz. 7; porozumienie pomiędzy Aliansem Ewangelicznym w Rzeczypospolitej Polskiej oraz MEN z dnia 8 maja 2012 r. w sprawie kwalifikacji zawodowych wymaganych od nauczycieli religii Kościołów zrzeszonych w Aliansie Ewangelicznym w Rzeczypospolitej Polskiej i z nim współpracujących, Dz. Urz. MEN poz. 9; porozumienie pomiędzy Naczelną Radą Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz MEN z dnia 12 lipca 2012 r. w sprawie kwalifikacji zawodowych wymaganych od nauczycieli religii, Dz. Urz. MEN poz. 14; Porozumienie pomiędzy Ewangelicznym Związkiem Braterskim w Rzeczypospolitej Polskiej oraz MEN z dnia 14 lutego 2013 r. w sprawie kwalifikacji zawodowych wymaganych od nauczycieli religii, Dz. Urz. MEN poz. 7; Porozumienie pomiędzy Zborem w Wodzisławiu Śląskim oraz MEN z dnia 26 lutego 2015 r. w sprawie kwalifikacji zawodowych wymaganych od nauczycieli religii Zboru w Wodzisławiu Śląskim, Dz. Urz. MEN poz. 12.

⁵⁸ Krukowski 2005, 155–156; Krukowski 2014, 47; Warchałowski 2014, 231–236.

⁵⁹ Abramowicz 2018, 244–250.

⁶⁰ Abramowicz 2012, 247–248.

⁶¹ Winiarczyk-Kossakowska 1999, 117; Janiga, Mezglewski 2001, 148–149. Zob. Pietrzak 1993, 112–113.

do wszystkich związków wyznaniowych, bez względu na formę uregulowania ich sytuacji prawnej. Zatem publiczne przedszkole i szkoła są zobowiązane zorganizować lekcje religii dla grupy przynajmniej siedmiu uczniów w klasie lub oddziale (wychowanków grupy przedszkolnej). Jeśli zbierze się mniejsza grupa dzieci w klasie lub oddziale przedszkolnym, lekcje religii należy zorganizować w grupie międzyoddziałowej lub międzyklasowej. Należy zauważyć, że zgodnie z nowelizacją tego rozporządzenia z dnia 26 lipca 2024 r.⁶² możliwe jest nauczanie religii w grupie międzyoddziałowej lub międzyklasowej, nawet jeśli limit siedmiu uczniów na poziomie klasy lub oddziału zostanie przekroczony. W takim przypadku rozporządzenie wskazuje górny limit liczebności rzeczonych grup na 28 osób, z wyjątkiem przedszkoli i klas I–III szkoły podstawowej, gdzie maksymalny limit wynosi 25 osób. Jeżeli natomiast w danej szkole lub przedszkolu nie zbierze się przynajmniej siedmiu uczniów zainteresowanych pobieraniem nauki religii określonego wyznania, to zgodnie z rozporządzeniem organ prowadzący w porozumieniu z właściwym związkiem wyznaniowym organizuje naukę religii w grupie międzyszkolnej lub w pozaszkolnym (pozaprzedszkolnym) punkcie katechetycznym. W takim przypadku ustawodawca nie wskazuje żadnego limitu, co oznacza, że w punkcie katechetycznym lekcje religii mogą zostać zorganizowane nawet dla jednej zainteresowanej osoby⁶³. Trzeba jednak zauważyć, że w szczególnie uzasadnionych przypadkach, zgodnie z § 2 pkt 4 wskazanego rozporządzenia, organ prowadzący daną szkołę, przedszkole, w ramach posiadanych środków i na wniosek zainteresowanego związku wyznaniowego, może zorganizować nauczanie religii w sposób odmienny⁶⁴. W szczególności te odmienności mogą dotyczyć liczebności grup uczniowskich, wspólnie uczących się religii. Ponadto § 2 pkt 5 wskazanego aktu daje możliwość udostępnienia sal lekcyjnych w celach katechetycznych poza zajęciami szkolnymi także dla związków wyznaniowych nieorganizujących nauczania religii według określonych wyżej wymogów⁶⁵.

Za słuszny należy uznać pogląd, że wprowadzone wcześniej limity miały charakter porządkowy. Ich celem nie była dyskryminacja poszczególnych związków wyznaniowych w zakresie prowadzenia lekcji religii w ramach systemu oświaty⁶⁶. Zauważył to również w jednym ze swoich orzeczeń TK, podkreślając, że obowiązujące przepisy prawne określające zasady korzystania przez związki wyznaniowe z prawa do nauczania religii w publicznych szkołach i przedszkolach wychodzą naprzeciw potrzebom realizacji tego uprawnienia przez mniejszościowe związki wyznaniowe⁶⁷. Jednak za niepokojącą należy uznać zmianę wprowadzoną wspomnianym wcześniej rozporządzeniem z dnia

⁶² Rozporządzenie Ministra Edukacji z dnia 26 lipca 2024 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach, Dz. U. poz. 1158.

⁶³ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 marca 2014 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach, Dz. U. poz. 478, weszło w życie 1 września 2014 r. Wprowadzona nowelizacja jest konsekwencją orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 15 czerwca 2010 r. w sprawie *Grzelak przeciwko Polsce*, skarga nr 7710/02, zob. tłumaczenie tego wyroku dokonane przez P. Boreckiego w Przeglądzie Prawa Wyznaniowego 2010, 2: 219–250. Na temat nauki etyki zob. Zieliński 2014, 95–120.

⁶⁴ Czuryk 2014b, 219; Czuryk 2014a, 281.

⁶⁵ Abramowicz 2015a, 20.

⁶⁶ Krukowski, Warchałowski 2000, 166; Mezglewski 2000, 113–114; Mezglewski 2009, 120–121; Janiga, Mezglewski 2001, 146; Abramowicz 2018, 252–254; por. Borecki 2020, 1333–1334.

⁶⁷ Wyrok TK z dnia 5 maja 1998 r., K 35/97, OTK 1998, nr 3, poz. 32.

26 lipca 2024 r. Tworzy ono szerokie możliwości organizowania lekcji religii w ramach łączenia uczniów klas nie tylko równoległych, zezwalając na łączenie w ramach grup międzyklasowych uczniów klas I–III, IV–VI, albo VII i VIII, co w praktyce może doprowadzić do trudności w przeprowadzeniu takich zajęć⁶⁸.

Kolejnym przepisem, który budził wątpliwości co do jego zgodności z zasadą równouprawnienia związków wyznaniowych, jest § 10 omawianego rozporządzenia⁶⁹. Uregulowane jest tu prawo ubiegania się o zwolnienie z zajęć szkolnych dla uczniów uczęszczających na lekcje religii na okoliczność odbycia trzydniowych rekolekcji wielkopostnych⁷⁰. Zgodnie z nowelizacją z dnia 7 czerwca 2017 r.⁷¹ wskazany § 10 uległ zmianie. Mianowicie poszerzono zagwarantowane prawo do zwolnienia z zajęć szkolnych dla uczniów chodzących na lekcje religii, aby odbyć trzydniowe rekolekcje również w innym terminie niż rekolekcje wielkopostne. Przepis ten nie wskazuje związków wyznaniowych uprawnionych do organizowania rekolekcji, na odbycie których uczniowie mogą skorzystać ze zwolnienia z zajęć szkolnych. Jest to przejawem dążenia prawodawcy nie tylko do sprostania wymogom zasady równouprawnienia, ale również do zabezpieczenia prawa poszczególnych osób do realizacji nakazów wynikających z doktryny związków wyznaniowych, do których te osoby przynależą. Z perspektywy równouprawnienia związków wyznaniowych ważny jest też pkt 4 § 10 wskazanego aktu, gdzie uregulowany został nakaz dążenia przez związki wyznaniowe do ustalenia wspólnego terminu rekolekcji⁷².

4. Wyznaniowa forma zawarcia małżeństwa cywilnego

Zastrzeżenia z perspektywy zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych wzbudzają natomiast przepisy dotyczące zawarcia małżeństwa cywilnego w formie wyznaniowej⁷³. Różnicują one sytuację prawną związków wyznaniowych w zależności od formy uregulowania ich sytuacji prawnej. W art. 1 § 3 ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy⁷⁴ stanowi się mianowicie, że przepisy dotyczące tej formy zawarcia małżeństwa stosuje się (jedynie) wówczas, gdy przewidyje to ratyfikowana umowa międzynarodowa lub ustawa regulująca stosunki między

⁶⁸ Możliwość tworzenia tak licznych grup międzyoddziałowych i międzyklasowych oraz różnorodnych wiekowo rodzi niebezpieczeństwo dla prowadzenia tych zajęć z uwagi na konieczność uwzględnienia wieku uczniów i ich możliwości na danym etapie rozwoju psychofizycznego przy dostosowaniu treści, metod oraz organizowaniu nauczania. Zob. wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 15 stycznia 2021 r., III OSK 2907/21, LEX nr 3121544, dotyczący możliwości łączenia uczniów różnych klas w grupy międzyklasowe. Trzeba zaznaczyć, że sposób wprowadzenia zmian w rozporządzeniu budzi uzasadnione obawy co do ich konstytucyjności. Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 27 listopada 2024 r., U 10/24, OTK-A 2024, poz. 118 orzekł niekonstytucyjność w całości omawianych rozwiązań prawnych określonych w art. 12 ust. 2 ustawy o systemie oświaty w związku z art. 92 ust. 1, art. 25 ust. 3 oraz art. 2 i art. 7 Konstytucji RP (Stanisz, Walencik 2024, 361–379).

⁶⁹ Por. Borecki 2008b, 37; Zieliński 2009a, 525; Tunia 2016, 56–58.

⁷⁰ Zob. Balicki 2011, 233.

⁷¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 czerwca 2017 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach, Dz. U. poz. 1147.

⁷² Abramowicz 2018, 254–256.

⁷³ Zob. Majer 2004, 255–286; Góralski 2011, 147–159; Sztymchmiller 2011, 161–171; Zieliński 2025, 329–330; Zieliński 2024, 607–608.

⁷⁴ Dz. U. z 2025 r. poz. 277.

państwem a kościołem albo innym związkiem wyznaniowym⁷⁵. Należałoby jednak rozważyć przyznanie możliwości ubiegania się o skorzystanie z tego uprawnienia wszystkim zainteresowanym związkom wyznaniowym mającym uregulowaną sytuację prawną bez względu na formę tej regulacji (również wpisanym do rejestru)⁷⁶. Omawiane rozróżnienie nie zostało oparte na cesze, którą w tym przypadku można byłoby uznać za relewantną. Samo kryterium różnej formy regulacji prawnej wydaje się niewystarczające. Taki wniosek potwierdza orzeczenie TK z dnia 2 kwietnia 2003 r., K 13/02, gdzie podkreślono, że podmioty odznaczające się wskazaną cechą relewantną w sytuacjach, które są podobne, powinny być potraktowane tak samo⁷⁷. Omawiane przepisy w obowiązującym dziś kształcie trzeba uznać za niezgodne z konstytucyjną zasadą równouprawnienia związków wyznaniowych⁷⁸. Zatem istnieje potrzeba zmiany przepisów prawnych w celu przyznania możliwości ubiegania się o prawo do procedowania przy zawieraniu małżeństwa wywołującego podwójny skutek każdemu związkowi wyznaniowemu o uregulowanej sytuacji prawnej, bez względu na formę tej regulacji⁷⁹.

W literaturze przedmiotu formułowane są ciekawe propozycje rozszerzenia omawianego prawa na wszystkie związki wyznaniowe, które mają uregulowaną sytuację prawną. Może zostać to dokonane przez zmianę ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, której przepisy w szczególności odnoszą się do związków wyznaniowych wpisanych do rejestru, zmianę przepisów ustaw normujących instytucję zawarcia małżeństwa wywołującego podwójny skutek albo przez uchwalenie odrębnej ustawy normującej to zagadnienie⁸⁰. Ze względu jednak na doniosłość instytucji małżeństwa, celowym wydaje się wprowadzenie właściwych kryteriów, po spełnieniu których możliwe będzie skorzystanie z omawianego prawa. Za trafne można uznać w szczególności rozwiązanie polegające na obowiązku przedłożenia przez związek wyznaniowy przepisów własnego prawa małżeńskiego, w którym zostaną wskazane elementy konieczne do zastosowania prawa do zawarcia małżeństwa wywołującego podwójny skutek⁸¹. Za godne przyjęcia należy uznać również rozwiązanie polegające na wprowadzeniu obowiązku uzyskania odpowiedniej licencji przez duchownego, uprawniające go do odbierania oświadczenia woli o zawarciu małżeństwa wyznaniowego, które ma wyrzucić skutki cywilne. W taki sposób zakres związków wyznaniowych, które byłyby uprawnione do procedowania przy zawarciu małżeństwa o podwójnym skutku, zostałby poszerzony także o te, które działają w oparciu o wpis do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych, co

⁷⁵ Zob. Winiarczyk-Kossakowska 2001, 40–41; Krukowski 1999b, 227–228; Tunia 2009, 205–208; Góralski 2008, 131–149; Krukowski 2000b, 205–224; Mezglewski 1999, 245–265; Zieliński 2011, 19–33; Tunia 2015, 193–194; Borecki 2020, 1327–1328.

⁷⁶ Mezglewski 2008, 146; Zieliński 2009b, 41. Zob. też Zieliński 2012b, 169–176.

⁷⁷ OTK-A 2003, nr 4, poz. 28.

⁷⁸ Pietrzak 2010, 268; Stanisław 2023, 153; Tunia 2015, 194–195; Winiarczyk-Kossakowska 2023, 41.

⁷⁹ Abramowicz 2018, 192–194.

⁸⁰ Zieliński 2012b, 169–176.

⁸¹ Zieliński 2009b, 41; Krukowski, Warchałowski 2000, 60; Abramowicz 2014, 142.

zadośćczyniłoby wymogom równouprawnienia tych podmiotów. Istotne jest również, że państwo nie utraciłoby kontroli nad instytucją małżeństwa⁸².

5. Prawo do ulgi podatkowej z tytułu dokonania darowizny na działalność charytatywno-opiekuńczą prowadzoną przez związki wyznaniowe

Zastrzeżenia odnośnie do zgodności z zasadą równouprawnienia związków wyznaniowych wywołują też przepisy wprowadzające prawo do skorzystania z nielimitowanej ulgi podatkowej z tytułu dokonania darowizny na kościelną działalność charytatywno-opiekuńczą. Podstawy normatywne tego prawa odnajdujemy w przepisach ustaw, które regulują sytuację prawną poszczególnych związków wyznaniowych⁸³. Brak jest ich jednak w przepisach u.g.w.s.w. Dla skorzystania z tej ulgi podatkowej wskazane przepisy wymagają spełnienia kilku wymogów. Do nich zalicza się wystawienie przez obdarowaną kościelną osobę prawną darczyńcy pokwitowania odbioru darowanej kwoty, a następnie w ciągu dwóch lat złożenie sprawozdania z przeznaczenia uzyskanej kwoty na działalność charytatywno-opiekuńczą. Ponadto, jak wymagają tego przepisy ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych⁸⁴, wysokość darowanej kwoty powinna być potwierdzona przez dowód wpłaty na rachunek bankowy osoby obdarowanej⁸⁵.

Jednak nie wszystkie akty regulujące indywidualnie status prawny poszczególnych związków wyznaniowych zawierają omawiane unormowania. Brakuje ich w aktach prawnych dotyczących Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, Karaimskiego Związku Religijnego, Muzułmańskiego Związku Religijnego oraz Gmin Wyznaniowych Żydowskich⁸⁶. Trzeba zauważyć dodatkowo, że w przepisach dotyczących Kościoła Katolickiego oraz Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego nie występuje ograniczenie, że ze wskazanej ulgi mogą skorzystać jedynie osoby fizyczne, a takie zawarto w przepisach innych ustaw indywidualnych⁸⁷. Jednak istotne znaczenie ma tutaj nowelizacja prawa podatkowego⁸⁸, w wyniku której z dniem 1 stycznia 1994 r. w art. 40 ust. 2 ustawy z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych⁸⁹ skreślono pkt 1, 2 i 6, które stanowiły wyjątki od zasady, jaką było uchylenie przepisów ustaw szczególnych przyznających ulgi i zwolnienia od podatku dochodowego od osób prawnych. Dotyczyło

⁸² Tunia 2013, 102.

⁸³ Zob. przyp. 29.

⁸⁴ Dz. U. z 2025 r. poz. 163.

⁸⁵ Stanisławski 2011a, 243–244; Stanisławski 2004, 217; Walencik 2010, 269–275; Stanisławski 2009, 336–337; Poniatowski 2024, 179–186. Zob. wyrok NSA z dnia 31 maja 2005 r., FSK 1808/04, LEX nr 154522; wyrok NSA z dnia 9 czerwca 2005 r., FSK 1807/04, LEX nr 173058; wyrok NSA z dnia 7 lipca 2005 r., FSK 1995/04, LEX nr 173231; wyrok NSA z dnia 26 października 2007 r., II FSK 1203/06, LEX nr 926621; wyrok NSA z dnia 11 lutego 2009 r., II FSK 1575/07, LEX nr 485961; wyrok NSA z dnia 6 września 2013 r., II FSK 2607/11, LEX nr 1375614. Wyrok NSA z dnia 10 grudnia 2009 r., II FSK 1153/08, LEX nr 580680; wyrok NSA z dnia 31 maja 2006 r., II FSK 789/05, LEX nr 282603. Zob. Abramowicz 2019b, 201–232.

⁸⁶ Zob. Zieliński 2012a, 173.

⁸⁷ Borecki 2007, 146–147; Borecki 2015, 180–181.

⁸⁸ Ustawa z dnia 16 grudnia 1993 r. o zmianie niektórych ustaw regulujących zasady opodatkowania i niektórych innych ustaw, Dz. U. poz. 646.

⁸⁹ Dz. U. z 1993 r. poz. 482.

to przepisów ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania oraz ustawy z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Oznacza to, że zastrzeżenia dotyczące braku doprecyzowania zakresu podmiotowego odnośnie do możliwości skorzystania z ulgi podatkowej z tytułu dokonania darowizny na kościelną działalność charytatywno-opiekuńczą jedynie przez osoby fizyczne w ustawach dotyczących Kościoła Katolickiego i Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego po wskazanej zmianie legislacyjnej stały się już bezprzedmiotowe. Zatem z omawianej ulgi podatkowej – również na podstawie ustaw o stosunku państwa do Kościoła Katolickiego oraz Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego – mogą skorzystać jedynie osoby fizyczne dokonujące darowizny na kościelną działalność charytatywno-opiekuńczą, podobnie jak to jest gwarantowane w innych ustawach regulujących sytuację prawną poszczególnych związków wyznaniowych. Odpowiada to wymogom zasady równouprawnienia tych podmiotów⁹⁰. Należy jednak podkreślić, że brzmienie art. 55 ust. 7 ustawy dotyczącej Kościoła Katolickiego i art. 40 ust. 7 ustawy odnoszącej się do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego zasługuje na krytykę. Przepisy te powinny zostać znowelizowane tak, aby ich treść została dostosowana do wprowadzonych już dawno zmian w przepisach podatkowych⁹¹ oraz aby nie budziły wątpliwości interpretacyjnych.

Widoczny jest tu również brak możliwości skorzystania z omawianej ulgi przez osoby fizyczne przekazujące darowizny na kościelną działalność charytatywno-opiekuńczą realizowaną przez związki wyznaniowe, które są wpisane do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych. Takiego uprawnienia mianowicie nie przewidują przepisy u.g.w.s.w.⁹² W tym przypadku trudno znaleźć cechę relevantną racjonalnie uzasadniającą takie różnicowanie sytuacji prawnej związków wyznaniowych. Nie spełnia ono również wymogu proporcjonalności oraz nie dąży do zagwarantowania wartości konstytucyjnie chronionych. Podstawą zróżnicowania jest jedynie forma uregulowania sytuacji prawnej⁹³, a uzależnianie praw poszczególnych związków wyznaniowych od samej formy regulacji ich sytuacji prawnej – jak o tym była mowa wyżej – należy uznać za niedopuszczalne. W ten sam sposób trzeba ocenić różnicowanie uprawnień przysługujących poszczególnym osobom w związku z należną im wolnością religijną z powodu przynależności do związków wyznaniowych o różnej formie regulacji ich sytuacji prawnej⁹⁴. Takie działanie nosi znamiona dyskryminacji⁹⁵. Pogląd ten znajduje również oparcie w bogatym orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego⁹⁶.

⁹⁰ Abramowicz 2023, 17–18; Borecki 2020, 1319–1320.

⁹¹ Należy zwrócić uwagę na nowelizację prawa podatkowego, w wyniku której z dniem 1 stycznia 1992 r. uchylona została ustawa z dnia 28 lipca 1983 r. o podatku wyrównawczym (Dz. U. poz. 188, z późn. zm.), a zmiana ta nie została wprowadzona w ustawach dotyczących Kościoła Katolickiego i Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.

⁹² Zob. Stanisław 2011a, 243; Stanisław 2012, 167; Abramowicz 2023, 17–18.

⁹³ Abramowicz 2020, 10.

⁹⁴ Pietrzak 1994, 16; Krukowski 2004, 96; Matwiejuk 2005, 217.

⁹⁵ Zieliński 2009b, 40; Szymanek 2006b, 100–101.

⁹⁶ Abramowicz 2023, 20–24.

Prawo do uzyskania nielimitowanej ulgi podatkowej z tytułu przekazania darowizny na kościelną działalność charytatywno-opiekuńczą mogłoby zostać uregulowane w przepisach u.g.w.s.w. W ramach postulatu *de lege ferenda* można zaproponować rozbudowanie art. 24 wskazanej ustawy, który dotyczy tworzenia i prowadzenia instytucji w ramach działalności charytatywno-opiekuńczej, o ustęp 3, w którym znalazłoby się właściwe uregulowanie. Takie uzupełnienie byłoby realizacją konstytucyjnego wymogu równouprawnienia związków wyznaniowych. Dzięki niemu poszczególne osoby fizyczne mogłyby skorzystać ze wskazanej ulgi podatkowej, dokonując omawianego przysporzenia na rzecz związków wyznaniowych, których sytuacja prawna uregulowana jest na podstawie wpisu do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych. Ponadto zgodnie z normą art. 18 ust. 2 u.g.w.s.w. przepisy rozdziału 2 tej ustawy (zatem również art. 24) mają także zastosowanie do związków wyznaniowych o uregulowanej sytuacji prawnej ustawowo, gdy akty te nie przewidują wskazanych uprawnień. Zatem takie rozwiązanie prawne pozwoliłoby na korzystanie z ulgi podatkowej przez osoby fizyczne dokonujące przysporzenia na kościelną działalność charytatywno-opiekuńczą prowadzoną także przez Wschodni Kościół Staroobrzędowy, Karański Związek Religijny, Muzułmański Związek Religijny i Gminy Wyznaniowe Żydowskie⁹⁷.

Podsumowanie

Dokonana analiza obowiązujących przepisów prawnych określających wybrane uprawnienia i obowiązki związków wyznaniowych pozwala na sformułowanie wniosku, że konstytucyjna zasada równouprawnienia tych podmiotów jest nakazem, standardem prawnym, któremu polski prawodawca stara się sprostać, chociaż z różnym skutkiem. Pomimo tego, że omawiana zasada obowiązuje w polskim systemie prawnym już ponad 30 lat, to nadal można znaleźć przepisy niespełniające jej wymogów. Należy pozytywnie ocenić fakt, że prawodawca dostrzega konieczność spełnienia nakazu równouprawnienia związków wyznaniowych, czego dowodem jest nowelizacja rozporządzenia MEN w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach, dotycząca możliwości zwolnienia z zajęć szkolnych dla uczniów uczęszczających na lekcje religii, aby uczestniczyć nie tylko w rekolekcjach wielkopostnych, ale również rekolekcjach organizowanych w innym terminie. Na pozytywną ocenę nie zasługuje natomiast fakt, że związki wyznaniowe wpisane do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych są pozbawione możliwości ubiegania się o skorzystanie z procedury zawarcia małżeństwa o podwójnym skutku. Mimo dostrzeżenia tego faktu w doktrynie i sformułowania postulatów *de lege ferenda* nadal procedura zawarcia małżeństwa o podwójnym skutku jest przykładem rozwiązania prawnego niespełniającego wymogu równouprawnienia związków wyznaniowych. Przeprowadzone rozważania pozwalają ponadto na sformułowanie postulatu *de lege ferenda* dotyczącego zagwarantowania prawa do nielimitowanej ulgi podatkowej z tytułu darowizn dokonywanych przez osoby

⁹⁷ Abramowicz 2020, 9–11; Abramowicz 2023, 18–19, 25.

fizyczne na działalność charytatywno-opiekuńczą prowadzoną przez wszystkie związki wyznaniowe o uregulowanej sytuacji prawnej, co również pozwoliłoby na sprostanie zasadzie równouprawnienia tych podmiotów. W obydwu przypadkach dochodzi bowiem do zróżnicowania sytuacji prawnej związków wyznaniowych, którego podstawą jest jedynie forma uregulowania sytuacji prawnej. Ta zaś nie jest i nie może być uznana za wystarczające uzasadnienie takiego zróżnicowania.

Należy mieć nadzieję, że prawodawca z uwagi na doniosłość i wagę nakazu przestrzegania zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych dostrzeże formułowane w doktrynie postulaty *de lege ferenda* i wprowadzi zmiany przepisów budzących wątpliwości co do ich zgodności ze wskazaną zasadą. To zaś pozwoli na pełne poszanowanie wolności sumienia i religii każdego człowieka, który powinien móc realizować tę wolność w ramach wybranego związku wyznaniowego bez dyskryminujących różnicowań z powodu formy uregulowania jego sytuacji prawnej.

Bibliografia

- Abramowicz, Aneta Maria. 2023. „Darowizny na kościelną działalność charytatywno-opiekuńczą”. W: *Gwarancje formalne i materialne wolności sumienia i religii. Stan de lege lata i postulaty de lege ferenda*, red. Paweł Sobczyk, 13–27. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości.
- Abramowicz, Aneta Maria. 2020. „Darowizny na kościelną działalność charytatywno-opiekuńczą – postulaty *de lege lata* i *de lege ferenda*”. *Przegląd Prawa Wyznaniowego* 12: 5–23.
- Abramowicz, Aneta Maria. 2016. „Equality of Religious Organisations. How Polish Solutions Compare with Constitutional Provisions of Other European States”. *TEKA Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie* 9: 5–21.
- Abramowicz, Aneta Maria. 2012. „Prawo do nauki religii w publicznych szkołach i przedszkolach a zasada równouprawnienia związków wyznaniowych”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 15: 235–254.
- Abramowicz, Aneta Maria. 2018. *Równouprawnienie związków wyznaniowych w prawie polskim*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Abramowicz, Aneta Maria. 2015a. „Teaching of Religion in the System of Public Education and Equality of Religious Organizations”. *Roczniki Nauk Prawnych* 25(3): 7–32.
- Abramowicz, Aneta Maria. 2019a. „The Principle of Equal Rights of Religious Organizations in the Jurisprudence of the Polish Constitutional Tribunal”. *Quaderni di Diritto e Politica Ecclesiastica* 3: 883–896. <https://doi.org/10.1440/95998>.
- Abramowicz, Aneta Maria. 2019b. „Ulgi podatkowe z tytułu darowizn na kościelną działalność charytatywno-opiekuńczą”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 22: 201–232. <https://doi.org/10.31743/spw.5479>.
- Abramowicz, Aneta Maria. 2014. „Wyznaniowa forma zawarcia małżeństwa cywilnego a zasada równouprawnienia związków wyznaniowych”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 17: 127–149. <https://doi.org/10.31743/spw.5116>.
- Abramowicz, Aneta Maria. 2015b. „Zasada równouprawnienia związków wyznaniowych w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 18: 231–261. <https://doi.org/10.31743/spw.5091>.
- Balicki, Adam. 2011. „Aspekty prawne organizacji rekolekcji wielkopostnych w kontekście funkcjonowania szkoły”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 14: 203–239.

- Bała, Paweł. 2010. *Pod wezwaniem Boga czy Narodu? Religia a ustrój – studium przypadku polskich konstytucji*. Warszawa: Wydawnictwo Von Borowiecky.
- Borecki, Paweł. 2008a. *Geneza modelu stosunków Państwo–Kościół w Konstytucji RP*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Borecki, Paweł. 2020. „Nierówne traktowanie nierzymskokatolickich związków wyznaniowych we współczesnym polskim systemie prawnym – wybrane zagadnienia”. *Rocznik Teologiczny* 4: 1309–1338.
- Borecki, Paweł. 2015. „Zakaz dyskryminacji ze względu na wyznanie lub światopogląd w prawie polskim”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 18: 135–200. <https://doi.org/10.31743/spw.5088>.
- Borecki, Paweł. 2016. „Zasada równouprawnienia związków wyznaniowych w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego”. W: *Rola orzecznictwa w systemie prawa*, red. Tomasz Giaro, 102–121. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Borecki, Paweł. 2007. „Zasada równouprawnienia wyznań w prawie polskim”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 10: 115–160.
- Borecki, Paweł. 2008b. „Konstytucyjność regulacji szkolnej nauki religii (głos w dyskusji)”. *Studia Prawnicze* 2: 31–40.
- Borecki, Paweł, Michał Pietrzak. 2003. „Glosa do orzeczenia z 2 IV 2003, K 13/02”. *Państwo i Prawo* 8: 119–124.
- Borecki, Paweł, Michał Pietrzak. 2010. „Bezstronność światopoglądowa władz publicznych a Trybunał Konstytucyjny”. *Państwo i Prawo* 5: 18–31.
- Bożyk, Stanisław. 2004. „Konstytucyjna zasada równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych”. W: *Zasada równości w prawie. Konferencja naukowa. Rzeszów, 16 października 2003 r.*, red. Halina Zięba-Załużka, Maciej Kijowski, 93–100. Rzeszów: Wydawnictwo POBITNO.
- Czuryk, Małgorzata. 2014a. „Dobro wspólne a wspieranie przez kościoły i inne związki wyznaniowe prawa rodziców do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami”. W: *Kościoły i inne związki wyznaniowe w służbie dobru wspólnemu*, red. Wacław Uruszczak, Katarzyna Krzysztofek, Maciej Mikuła, 271–286. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Czuryk, Małgorzata. 2014b. „Prawa rodziców i uczniów dotyczące nauczania religii w szkole publicznej w prawie polskim”. W: *Religia i etyka w edukacji publicznej*, red. Józef Krukowski, Paweł Sobczyk, Michał Poniatowski, 211–229. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW.
- Doktór-Bindas, Kamila. 2010. „Zasada równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych”. W: *Podstawy regulacji stosunków Państwo–Kościół w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Włoskiej [I fondamenti della regolazione delle relazioni Stato–Chiesa nella Repubblica di Polonia e nella Repubblica Italiana]*, red. Przemysław Czarnek, Dariusz Dudek, Piotr Stanisław, 181–190. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Dudek, Dariusz. 2004. „Równouprawnienie Kościołów i związków wyznaniowych na tle konstytucyjnych zasad prawa wyznaniowego”. W: *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego. Materiały I Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 14–16 stycznia 2003)*, red. Artur Mezglewski, 199–225. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Garlicki, Leszek. 1999. „Wolność sumienia i wyznania w orzecznictwie konstytucyjnym – status wspólnot religijnych”. *Biuletyn Trybunału Konstytucyjnego* (numer specjalny): 30–47.
- Góralski, Wojciech. 2011. „Instytucja małżeństwa wyznaniowego o skutkach cywilnoprawnych jako wyraz zasady bilateralności w stosunkach państwowo-kościelnych w Polsce”. W: *Bilateralizm w stosunkach państwowo-kościelnych*, red. Marek Bielecki, 147–159. Lublin: Wydawnictwo KUL.

- Góralski, Wojciech. 2008. „Ochrona małżeństwa i rodziny w Konkordacie polskim z 1993 roku”. W: *Konkordat Polski w 10 lat po ratyfikacji. Materiały z konferencji*, red. Józef Wroceński, Helena Pietrzak, 131–149. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW.
- Górowska, Beata. 2008. „Dziesięciolecie obowiązywania konkordatu polskiego z 1993 r.” *Państwo i Prawo* 4: 18–32.
- Górowska, Beata. 2009. „Specyfika procesu stosowania konkordatu polskiego z 1993 r.” W: *Pro bono Reipublicae. Księga jubileuszowa Profesora Michała Pietrzaka*, red. Paweł Borecki, Andrzej Czohara, Tadeusz J. Zieliński, 266–278. Warszawa: LexisNexis.
- Janiga, Waldemar, Artur Mezglewski. 2001. „Nauczanie religii w szkołach publicznych”. *Roczniki Nauk Prawnych* 11(1): 131–160.
- Koredczuk, Józef. 2017. „Równouprawnienie kościołów i innych związków religijnych według Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1921 roku”. *Przegląd Prawa Wyznaniowego* 9: 113–123.
- Krasowski, Krzysztof. 1994. „Państwo konstytucyjne”. W: Ewa Borkowska-Bagińska, Krzysztof Krasowski, Bogdan Lesiński, Jerzy Walachowicz. *Historia państwa i prawa Polski. Zarys wykładu*, 173–211. Poznań: Ars Boni et Aequi.
- Krasowski, Krzysztof. 1988. *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historycznoprawne*. Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Krukowski, Józef. 1994. „Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany 28 lipca 1993 r. Zagadnienia prawnoustrojowe”. W: *Nowy Konkordat a prawo polskie*, red. Józef Krukowski, 7–61. Warszawa: Civitas Christiana.
- Krukowski, Józef. 1999. *Konkordat polski. Znaczenie i realizacja*. Lublin: Oficyna Wydawnicza VERBA.
- Krukowski, Józef. 2015. „Konstytucyjne zasady relacji państwo–kościół w III Rzeczypospolitej”. W: *Katolickie zasady relacji państwo–kościół a prawo polskie*, red. Józef Krukowski, Mirosław Sitarz, Henryk Stawniak, 87–114. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Krukowski, Józef. 2004. „Konstytucyjny model stosunków między państwem a Kościołem w III Rzeczypospolitej”. W: *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego. Materiały I Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 14–16 styczeń 2003)*, red. Artur Mezglewski, 79–101. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Krukowski, Józef. 2000a. *Kościół i Państwo. Podstawy relacji prawnych*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Krukowski, Józef, Krzysztof Warchałowski. 2000. *Polskie prawo wyznaniowe*. Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze PWN.
- Krukowski, Józef. 2005. *Polskie prawo wyznaniowe*. Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze PWN.
- Krukowski, Józef. 2000b. „Procedura uznawania skutków cywilnych małżeństwa kanonicznego w prawie polskim”. *Roczniki Nauk Prawnych* 10(2): 205–224.
- Krukowski, Józef. 1999a. „Realizacja Konkordatu z 1993 r. w prawie polskim”. *Studia Prawnicze* 3: 5–33.
- Krukowski, Józef. 2014. „Religia w edukacji publicznej w Państwach Unii Europejskiej. Panorama systemów”. W: *Religia i etyka w edukacji publicznej*, red. Józef Krukowski, Paweł Sobczyk, Michał Poniatowski, 27–54. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW.
- Krukowski, Józef. 2008. „Równouprawnienie związków wyznaniowych w państwach europejskich”. *Studia Prawnicze KUL* 2: 23–31.
- Krukowski, Józef. 1999b. „Zawarcie małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi (Art. 10 Konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską)”. *Roczniki Nauk Prawnych* 9(1): 221–244.

- Kuglarz, Paweł. 2010. „Konkordat polski z 28 lipca 1993 roku – zarys analizy systemowej”. W: *Vetera novis augere. Studia i prace dedykowane Profesorowi Waławowi Uruszczakowi*, red. Stanisław Grodziski, Dorota Malec, Anna Karabowicz, Marek Stus, 547–560. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kuznecoviene, Jolanta. 2007. „Państwo i kościół na Litwie”. W: *Państwo i kościół w krajach Unii Europejskiej*, tłum. Joanna Łopatowska-Rynkowska, Michał Rynkowski, red. Gerard Robers, 215–229. Wrocław: Kolonia Limited.
- Leszczyński, Paweł Adrian. 2011. „Zasada równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych w świetle relacji między art. 25 ust. 1 a art. 25 ust. 5 Konstytucji RP”. W: *Zasady naczelné Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 roku. Materiały 52. Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr Prawa Konstytucyjnego w Międzyzdrojach (27–29 maja 2010 r.)*, red. Andrzej Bałaban, Przemysław Mijał, 389–409. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Majer, Piotr. 2004. „Małżeństwo jako przedmiot zainteresowania kościoła i państwa – prawo kanoniczne a małżeństwo cywilne”. W: *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego. Materiały I Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 14–16 stycznia 2003)*, red. Artur Mezglewski, 255–286. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Matwiejuk, Jarosław. 2005. „Konstytucyjna regulacja stosunków państwa z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi w III RP”. *Administracja Publiczna. Studia Krajowe i Międzynarodowe* 1: 216–225.
- Matwiejuk, Jarosław. 2005. „Regulacje wyznaniowe w Konstytucji PRL z 22 lipca 1952 r.”. W: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 26–28 października 2004)*, red. Artur Mezglewski, Piotr Stanisław, Marta Ordon, 127–144. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Mączyński, Andrzej. 1999. „Wolność sumienia i religii w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego. Polski raport na XI Konferencję Europejskich Sądów Konstytucyjnych”. *Biuletyn Trybunału Konstytucyjnego* 1: 47–57.
- Mezglewski, Artur. 2008. „Funkcje publiczne związków wyznaniowych”. W: Artur Mezglewski, Henryk Misztal, Piotr Stanisław. *Prawo wyznaniowe*, 144–188. Warszawa: C.H. Beck.
- Mezglewski, Artur. 2009. *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych. Aspekty prawne*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Mezglewski, Artur. 2000. „Przepisy kształtujące rozwiązania systemowe w zakresie nauczania religii w szkołach publicznych w Polsce na tle standardów międzynarodowych”. W: *Katecheza dzisiaj. Problemy prawne i teologiczne*, red. Waldemar Janiga, Artur Mezglewski, 109–116. Krosno–Sandomierz: Wojewódzki Ośrodek Metodyczny, Wydawnictwo Diecezjalne.
- Mezglewski, Artur. 1999. „Przepisy wprowadzające w życie instytucję małżeństwa konkordatowego”. *Roczniki Nauk Prawnych* 9(1): 245–265.
- Misztal, Henryk. 2000a. „Gwarancje prawa międzynarodowego i polskiego w zakresie uprawnień rodziców do religijnego wychowania dzieci”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 1: 5–20.
- Misztal, Henryk. 2003. „Historia relacji państwa do kościołów i innych związków wyznaniowych w Polsce”. W: *Prawo wyznaniowe*, red. Henryk Misztal, Piotr Stanisław, 75–172. Lublin–Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne.
- Misztal, Henryk. 2000b. „Wolność religijna”. W: *Prawo wyznaniowe*, red. Henryk Misztal, 204–249. Lublin–Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne.
- Moravčíková, Michaela. 2007. „Państwo i kościół w Republice Słowacji”. W: *Państwo i kościół w krajach Unii Europejskiej*, tłum. Joanna Łopatowska-Rynkowska, Michał Rynkowski, red. Gerard Robers, 323–343. Wrocław: Kolonia Limited.

- Olszówka, Marcin. 2012. „Kilka uwag o (nie)równouprawnieniu związków religijnych (na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego)”. *Studia Politologiczne* 23: 247–265.
- Olszówka, Marcin. 2016. *Konstytucja PRL a system źródeł prawa wyznaniowego do roku 1989*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Uczelni Łazarskiego.
- Orzeszyna, Krzysztof. 2004. „Świeckość szkoły a nauczania religii we Francji”. *Roczniki Nauk Prawnych* 14(2): 5–21.
- Pietrzak, Michał. 1993. „Glosa do orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego z 20 IV 1993 roku w sprawie nauczania religii w szkole”. *Państwo i Prawo* 8: 109–115.
- Pietrzak, Michał. 1994. „Nowy Konkordat Polski”. *Państwo i Prawo* 1: 15–28.
- Pietrzak, Michał. 2003. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.
- Pietrzak, Michał. 2010. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa: LexisNexis.
- Pietrzak, Michał. 1997. „Stosunki państwo–Kościół w nowej Konstytucji”. *Państwo i Prawo* 11–12: 173–184.
- Poniatowski, Michał. 2024. *Ustawowe zwolnienia od opodatkowania z tytułu przychodów z działalności charytatywnej osób prawnych Kościoła Katolickiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW.
- Sawicki, Jakub. 1947. *Historia stosunku Kościoła do Państwa*. Warszawa: Akademicka Spółdzielnia Wydawnicza.
- Siciński, Andrzej. 2004. „Konstytucyjna zasada równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych – w teorii i w praktyce”. W: *Zasada równości w prawie. Konferencja naukowa. Rzeszów, 16 października 2003 r.*, red. Halina Zięba-Załucka, Maciej Kijowski, 32–40. Rzeszów: Wydawnictwo POBITNO.
- Sitarz, Mirosław. 2015. „Zasada równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych”. *Kościół i Prawo* 1: 141–168.
- Sobczyk, Paweł. 2013. *Konstytucyjna zasada konsensualnego określenia stosunków między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem Katolickim*. Warszawa: Wydawnictwo Aspra.
- Sobczyk, Paweł. 2004a. „Konstytucyjna zasada równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych”. W: *Problemy państwa i prawa*, red. Feliks Prusak, 21–35. Warszawa: Oficyna Wydawnicza WSM SIG.
- Sobczyk, Paweł. 2014. „Kształtowanie pozycji prawnej religii jako przedmiotu w edukacji publicznej”. W: *Religia i etyka w edukacji publicznej*, red. Józef Krukowski, Paweł Sobczyk, Michał Poniatowski, 121–141. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW.
- Sobczyk, Paweł. 2004b. „Udział przedstawiciela Episkopatu Polski w pracach Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego nad art. 25 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.”. W: *Ecclesia et status. Księga jubileuszowa z okazji 40-lecia pracy naukowej Profesora Józefa Krukowskiego*, red. Antoni Dębiński, Krzysztof Orzeszyna, Mirosław Sitarz, 859–887. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Stanisławski, Tadeusz. 2009. „Darowizny na cele kultu religijnego i kościelną działalność charytatywno-opiekuńczą. Kontrowersje i nowe rozwiązania”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 12: 329–340.
- Stanisławski, Tadeusz. 2004. „Nowe regulacje dotyczące darowizn na cele kościelne”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 7: 209–220.
- Stanisz, Piotr. 2011a. „Finansowe i majątkowe aspekty działalności kościołów i innych związków wyznaniowych”. W: Artur Mezglewski, Henryk Misztal, Piotr Stanisławski. *Prawo wyznaniowe*, 237–273. Warszawa: C.H. Beck.
- Stanisz, Piotr. 2011b. „Naczelnne zasady instytucjonalnych relacji państwo–kościół”. W: Artur Mezglewski, Henryk Misztal, Piotr Stanisławski. *Prawo wyznaniowe*, 74–88. Warszawa: C.H. Beck.

- Stanisz, Piotr. 2023. *Religion and Law in Poland*, wyd. 3. Kluwer Law International.
- Stanisz, Piotr. 2010. „Stosunki między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi w Rzeczypospolitej Polskiej – zarys problematyki”. W: *Podstawy regulacji stosunków Państwo–Kościół w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Włoskiej [I fondamenti della regolazione delle relazioni Stato–Chiesa nella Repubblica di Polonia e nella Repubblica Italiana]*, red. Przemysław Czarnek, Dariusz Dudek, Piotr Stanisław, 15–39. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Stanisz, Piotr. 2012. „Zwolnienia i ulgi podatkowe jako forma finansowania związków wyznaniowych ze środków publicznych”. W: *Finansowanie związków wyznaniowych w krajach niemieckojęzycznych i w Polsce. Die Finanzierung der Religionsgemeinschaften in der Deutschsprachigen Ländern und in Polen*, red. Dariusz Walencik, Marcin Worbs, 161–169. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego.
- Stanisz, Piotr, Dariusz Walencik. 2024. „Tryb nowelizacji rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 roku w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 27: 361–379. <https://doi.org/10.31743/spw.17760>.
- Sztuchmiller, Ryszard. 2011. „Współpraca państwa i Kościoła w prawnym regulowaniu kwestii dotyczących małżeństwa i rodziny”. W: *Bilateralizm w stosunkach państwowo–kościelnych*, red. Marek Bielecki, 161–171. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Szymanek, Jarosław. 2006. „Interpretacja przepisów wyznaniowych w Konstytucji”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 9: 101–132.
- Szymanek, Jarosław. 2005. „Klauzule wyznaniowe w Konstytucji RP”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 8: 5–43.
- Szymanek, Jarosław. 2000. „Konstytucyjna regulacja stosunków państwo – kościół (ujęcie komparatystyczne)”. *Państwo i Prawo* 4: 22–46.
- Szymanek, Jarosław. 2009. „Konstytucyjna zasada równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych”. *Studia Prawnicze* 1–2: 161–176.
- Szymanek, Jarosław. 2006a. „Prawna regulacja wolności religijnej”. *Studia Prawnicze* 2: 5–30.
- Szymanek, Jarosław. 2006b. „Prawo wyznaniowe w praktyce III RP (zagadnienia wybrane)”. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1: 93–109.
- Szymanek, Jarosław. 2007. „Państwo–Kościół w III RP. Między systemem rozdziału łagodnego a systemem państwa parawyznaniowego”. *Prawo i Religia* 1: 13–27.
- Szymanek, Jarosław. 2004. „Stosunki państwa ze związkami wyznaniowymi w świetle postanowień Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.”. W: *Przestrzeń polityki i spraw wyznaniowych. Szkice dedykowane Profesorowi Januszowi Osuchowskiemu z okazji 75-lecia urodzin*, red. Beata Górowska, 457–475. Warszawa: ASPRA-JR.
- Torfs, Rik. 2007. „Państwo i kościół w Belgii”. W: *Państwo i kościół w krajach Unii Europejskiej*, tłum. Joanna Łopatowska-Rynkowska, Michał Rynkowski, red. Gerard Robers, 31–49. Wrocław: Kolonia Limited.
- Tuleja, Piotr. 2023. „Art. 25”. W: Piotr Czarny, Monika Florczak-Wątor, Bogumił Naleziński, Piotr Radziejewicz, Piotr Tuleja. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. 2, 103–108. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Tunia, Anna. 2015. *Recepcja prawa wewnętrznego związków wyznaniowych w prawie polskim*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Tunia, Anna. 2013. „Zasada równouprawnienia związków wyznaniowych i jej ograniczenia w zakresie zawierania małżeństw cywilnych w formie wyznaniowej”. *Opolskie Studia Administracyjno-Prawne* 11(1): 97–103.

- Tunia, Anna. 2009. „Znaczenie ustaw majowych w zakresie możliwości zawierania małżeństw wyznaniowych”. W: *Prawo wyznaniowe w Polsce (1989–2009). Analizy – dyskusje – postulaty*, red. Dariusz Walencik, 199–209. Katowice–Bielsko-Biała: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowości i Finansów.
- Tunia, Anna. 2016. „Zwolnienie z zajęć szkolnych w celu odbycia rekolekcji wielkopostnych a poszanowanie zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 19: 45–61.
- Walencik, Dariusz. 2010. „Darowizny na działalność charytatywno-opiekuńczą kościelnych osób prawnych”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 13: 261–277.
- Warchałowski, Krzysztof. 1998. *Nauczanie religii i szkolnictwo katolickie w konkordatach współczesnych*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Warchałowski, Krzysztof. 2008. „Szkolnictwo katolickie i nauczanie religii w szkołach publicznych w Konkordacie polskim z 1993 roku.”. W: *Konkordat Polski w 10 lat po ratyfikacji. Materiały z konferencji*, red. Józef Wroceński, Helena Pietrzak, 151–176. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW.
- Warchałowski, Krzysztof. 2014. „Wymogi dotyczące przygotowania oraz prawa i obowiązki nauczycieli religii i etyki”. W: *Religia i etyka w edukacji publicznej*, red. Józef Krukowski, Paweł Sobczyk, Michał Poniatowski, 231–245. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW.
- Winiarczyk-Kossakowska, Małgorzata. 1999. *Państwowe prawo wyznaniowe w praktyce administracyjnej*. Warszawa: Scholar.
- Winiarczyk-Kossakowska, Małgorzata. 2023. „Równouprawnienie wyznań na tle regulacji ustawowych stosunku państwa do Kościołów i innych związków wyznaniowych w Polsce z lat 1989–1997”. *Przegląd Prawa Publicznego* 5: 32–45.
- Winiarczyk-Kossakowska, Małgorzata. 2001. „Wolność sumienia i religii”. *Studia Prawnicze* 1: 23–43.
- Zieliński, Tadeusz Jacek. 2012a. „Art. 27”. W: Andrzej Czohara, Tadeusz J. Zieliński. *Ustawa o stosunku państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Polsce. Komentarz*, 171–173. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Zieliński, Tadeusz Jacek. 2024. „Equal Before the Law or Discriminated? The Legal Status of Religious Minorities in Poland”. *Rocznik Teologiczny* 3: 589–626. <https://doi.org/10.36124/rt.2024.22>.
- Zieliński, Tadeusz Jacek. 2009a. „Konstytucyjne granice obecności religii w polskiej szkole publicznej”. W: *Pro bono Reipublicae. Księga jubileuszowa Profesora Michała Pietrzaka*, red. Paweł Borecki, Andrzej Czohara, Tadeusz J. Zieliński, 502–528. Warszawa: LexisNexis.
- Zieliński, Tadeusz Jacek. 2009b. „Mankamenty układowego regulowania sytuacji prawnej związków wyznaniowych na podstawie art. 25 ust. 5 Konstytucji RP”. *Przegląd Prawa Wyznaniowego* 1: 27–44.
- Zieliński, Tadeusz Jacek. 2014. „Nauka etyki w szkołach publicznych w ujęciu prawnym”. W: *Religia i etyka w edukacji publicznej*, red. Józef Krukowski, Paweł Sobczyk, Michał Poniatowski, 95–120. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW.
- Zieliński, Tadeusz Jacek. 2012b. „Rozciągnięcie prawa procedowania wyznaniowej formy zawarcia małżeństwa cywilnego na wspólnoty religijne wpisane do rejestru (propozycja *de lege ferenda*)”. *Przegląd Prawa Wyznaniowego* 4: 169–176.
- Zieliński, Tadeusz Jacek. 2025. „Równouprawnione czy dyskryminowane? Status prawny mniejszości wyznaniowych w Polsce”. W: *W stronę równych szans. 35 lat urzędu Rzecznika Praw Obywatelskich*, red. Wojciech Brzozowski, Adam Krzywoń, Marcin Wiącek, 314–340. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Zieliński, Tadeusz Jacek. 2011. „Stosowanie wyznaniowej formy zawarcia małżeństwa cywilnego poza Kościołem katolickim”. *Państwo i Prawo* 2: 19–33.

